

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ У СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ: НАУКОВІ ПІДХОДИ, ВИЗНАЧЕННЯ ТА СТРУКТУРА

FORMATION OF ENVIRONMENTAL AWARENESS OF FUTURE SPECIALISTS IN THE SYSTEM OF HIGHER EDUCATION: SCIENTIFIC APPROACHES, DEFINITIONS AND STRUCTURE

У статті проведено аналіз проблеми формування екологічної свідомості майбутніх фахівців у системі вищої освіти. Проаналізовано сучасні підходи до тлумачення дефініції «екологічна свідомість» у педагогічних, філософських та психологічних джерелах.

Наголошено, що екологізація сучасної вищої освіти майбутніх фахівців у процесі професійної підготовки повинна займати важливе місце у державній освітній політиці та нормотворчих документах. Попри наявність досліджень, присвячених екологічній освіті майбутніх фахівців, зафіксовано недостатню розробленість проблеми формування екологічної свідомості майбутніх фахівців у ЗВО. Розглянуто підходи науковців до поняття «екологічна свідомість» та запропоновано основні її структурні компоненти. Зазначено, що особлива актуальність теми дослідження визначається недостатнім рівнем науково-теоретичного та методичного розроблення проблеми формування екологічної свідомості фахівців у системі вищої освіти; відсутністю науково обґрунтованої та оптимальної методики підготовки майбутніх фахівців у ЗВО з погляду формування їх екологічної свідомості тощо. Константовано, що на сьогодні існують розбіжності у підходах і поглядах науковців на природу цього явища, його ознаки та сутнісні риси, кількість компонентів та критерії оцінювання тощо. У той же час, спільним є компоненти, що включають екологічні знання та екологічну діяльність, що є основою структури екологічної свідомості.

Визначено, що характеристиками поняття «екологічна свідомість» можуть бути: мотиви та цінності, активність, інтенційність, здатність до рефлексії та інші. Поняття «екологічна свідомість фахівця» потрактовано як сукупність інтегрованих знань, уявлень, сприймань майбутнього фахівця про взаємозв'язки, взаємовідношення, взаємозалежності, взаємодії людини зі світом природи та умінь вирішувати професійні завдання з екологічних проблем, що здобуваються у системі вищої освіти.

Ключові слова: екологічна свідомість, екологізація освіти, професійна підготовка, майбутні фахівці, заклади вищої освіти.

The article analyzes the problem of the formation of environmental consciousness of future specialists in the system of higher education. Modern approaches to the interpretation of the definition «ecological consciousness» in pedagogical, philosophical and psychological sources are analyzed. It is emphasized that environmentalization of modern higher education of future specialists in the process of professional training should occupy an important place in the state educational policy and normative documents. Despite the existence of studies devoted to the environmental education of future specialists, the problem of forming the environmental consciousness of future specialists in higher education institutions has been insufficiently developed. The approaches of scientists to the concept of «ecological consciousness» are considered and its main structural components are proposed. It is noted that the special relevance of the research topic is determined by the insufficient level of scientific-theoretical and methodical development of the problem of the formation of environmental consciousness of specialists in the system of higher education; the lack of a scientifically based and optimal method of training future specialists in higher education from the point of view of the formation of their environmental consciousness. It was established that today there are differences in the approaches and views of scientists on the nature of this phenomenon, its signs and essential features, the number of components and evaluation criteria. It was determined that the characteristics of the concept of «ecological consciousness» can be: motives and values, activity, intentionality, the ability to reflect, and others. The concept of «ecological consciousness of a specialist» is interpreted as a set of integrated knowledge, ideas, perceptions of a future specialist about relationships, relationships, interdependencies, human interaction with the natural world, and the ability to solve professional tasks on environmental problems acquired in the higher education system.

Key words: environmental awareness, environmentalization of education, professional training, future specialists, higher education institutions.

УДК 37.211.24

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/76.34>

Радул В.В.,

докт. пед. наук, професор,
професор кафедри права
та соціально-гуманітарних дисциплін
Льотної академії Національного
авіаційного університету

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Щастя та здоров'я людини, комфортність умов її життя багато в чому залежать від стану навколишнього природного середовища. Чиста вода, свіже повітря, природа і родючий ґрунт – все це необхідно людям для щасливого і повноцінного існування. Однак, науково-технічний прогрес зумовлює не тільки появу нових товарів і споруд, а і призводить до виникнення небезпечних явищ, що пов'язані з забрудненням природи та ареалу

існування людини. Тому, так важливо встановити гармонічні взаємовідносини суспільства та природи і формувати різними засобами екологічну свідомість (ЕС) населення. Питання глобалізації та екологічної освіти слушно відображено у програмних документах ООН та ЮНЕСКО, де підкреслюється цінність гармонізації взаємовідносин людини та природи, зазначається важливе завдання людства щодо збереження клімату планети, тварин та рослин. Важливі питання модернізації системи

вищої освіти, що пов'язані з охороною екології та збереженням довкілля зазначені у таких законодавчих документах України, як Закон України «Про освіту», Закон України «Про вищу освіту», «Концепція екологічної освіти України», «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року».

Отже, у нормативних документах вітчизняного та міжнародного законодавства відзначається особлива роль у підготовці фахівців, які під час здійснення професійної діяльності повинні мінімізувати негативний вплив на довкілля, що залежить, у першу чергу, від сформованої екологічної свідомості. І тут на перший план виходить проблема ефективного функціонування системи підготовки фахівців у ЗВО України.

Сьогодні професійна освіта – це не лише засвоєння професійних знань, навичок та вмінь, а й особистісний розвиток спеціаліста, розкриття його внутрішніх можливостей, формування його готовності до професійної діяльності [1]. Аналіз недоліків підготовки майбутніх фахівців засвідчує, що вони після закінчення ЗВО не мають достатньої екологічної компетентності та екологічної культури [2]. Аналіз такого стану справ дозволив виявити низку суперечностей щодо сформованості екологічної свідомості майбутніх судноводіїв дав змогу: між соціальним замовленням суспільства на підготовку екологічно свідомих фахівців з вищою освітою і зростаючими загрозами від високотехнологічної діяльності людства, що створює нові ризики для природи планети; між вимогами міжнародних нормативних документів, освітніх стандартів підготовки майбутніх фахівців і недосконалістю освітнього процесу у ЗВО, що враховує необхідність цілеспрямованого формування і екологічної свідомості у процесі професійної підготовки.

Таким чином, актуальність теми дослідження визначається недостатнім рівнем науково-теоретичного та методичного розроблення проблеми підготовки майбутніх фахівців у ЗВО, що покликані мати сформовану екологічну свідомість, і відсутністю науково обґрунтованої та оптимальної методики їх екологічної підготовки у ЗВО тощо.

Аналіз наукових джерел і публікацій. Над розв'язанням проблем професійної підготовки майбутніх фахівців працювали такі відомі науковці, як В. Кремень, В. Андрущенко, С. Гончаренко, Г. Васянович, Н. Ничкало, П. Лузан, В. Манько, І. Зязюн, В. Семиченко, В. Сухомлинська та ін.

Досліджуючи професійну готовність (Д. Мазоха), професійно-педагогічну готовність (А. Капська, І. Пастир, О. Ярошенко), методологічну підготовку фахівця (В. Кушнір), психологічну готовність (В. Моляко, О. Бойко), науковці встановили, що процес професійного становлення особистості – це тривалий і складний процес, під час якого особистість поступово переходить із одного

стану в інший, набуває нових якостей та новоутворень тощо. Наукові аспекти екологізації освіти майбутніх фахівців досліджували Л. Юрченко (розвиток екологічних цінностей), Н. Джура, О. Нагірнич (формування екологічної компетентності), С. Совгіра (формування екологічного світогляду), Г. Глухова (формування екологічної культури майбутнього фахівця). Іноземні доробки з цієї проблеми знайшли свій розвиток у працях П. Харью-Аутті, М. Дж. Санчес та ін.

Науковець Т. Євдокимова у своїх працях запропонувала цікавий підхід та [3, с. 48–49] визначила наступні складники екологічної свідомості: це усвідомлення особистістю єдності людини і природи; сформованість екологічного світогляду; стимулювання екологічного мислення; система екологічних ціннісних орієнтацій; екологічний зміст та екологічна спрямованість домінуючих ставлень людини до довкілля; здатність діяти в природі відповідно до її законів; відчуття власної відповідальності за природу як національне суспільне надбання; саморефлексія та саморегуляція «Я-самості» у навколишньому середовищі. Проте означена проблема на сьогодні не достатньо досліджена, має суперечності і неточності у термінологічному апараті, вади порушення системності у дослідженнях тощо.

Мета статті – провести аналіз проблеми формування екологічної свідомості майбутніх фахівців у системі вищої освіти, проаналізувати сучасні підходи до тлумачення дефініції «екологічна свідомість» у наукових джерелах та структуру цього явища, його типологію.

Виклад основного матеріалу. Свідомість є феноменом людської життєдіяльності та має важливий суспільний характер, що виявляється у різних формах: історичній, правовій, науковій, естетичній, релігійній, екологічній, тощо. Отже, у філософському вимірі концепт «свідомість» є суспільно-історичним продуктом, вищим рівнем духовної активності людини як соціальної істоти, що відзначається відображенням реальності у формі почуттів і мисленнєвих образів, практичних дій особистості, уявлень, думок, ідей тощо [4, с. 5].

У дослідженнях аспектів функціонування вищої школи проблеми формування екологічної свідомості займають важливе місце. До того ж існує взаємозв'язок між формами суспільної свідомості, упрощення взаємодії яких формується екологічна культура та компетентність, що забезпечують розвиток системи «природне середовище – суспільство» [5].

Науковець М. Романова зазначає, що екологічна свідомість – це «специфічна форма суспільної та індивідуальної свідомості, особливістю якої є психічне відображення штучного довкілля та природного середовища (зокрема, людини як невід'ємного елемента екосистеми), внутрішніх світів (власного та Іншого); рефлексії, переживання щодо місця і ролі людини в світі Природи;

здатність до відповідних саморегуляцій та побудови ставлень у системі «Я – світ» [6].

Дослідниця О. Варго наголошує на природі як одній з найвищих цінностей, на потребі у формуванні світоглядних концепцій і соціальних відносин, що покликані подолати сучасне відчуження між людиною і природою. Вона надає наступне визначення поняттю екологічна свідомість – «це відбиток єдності нашого суспільства та природи, розуміння спільного із нею майбутнього й визначення свого місця у екосистемі» [2, с. 14].

Різноманітною є точка зору представників науки на сутність та природу екологічної свідомості: поняття екологічна свідомість є формою суспільної свідомості, світоглядного феномена, пов'язаного з пошуком виходу з екологічної кризи (позиція науковців у галузі філософії); вищий рівень психічного відображення природного і штучного середовища, свого внутрішнього світу, рефлексії місця і ролі людини в біологічному світі, уявлення про взаємозв'язки в системі «людина-природа» (позиція науковців у галузі психології та педагогіки).

На основі системного, термінологічного аналізу філософських, психологічних, педагогічних та соціологічних праць окреслено коло базових понять з цієї проблематики. А це: «свідомість», «екологічна свідомість», «екологічна освіта», «екологічна свідомість фахівця з вищою освітою» «екологічна компетентність» тощо.

До структури екологічної свідомості науковець М. Хроленко пропонує включити такі компоненти: пізнавально-емоційний, інтелектуальний, компонент спрямованості та діяльнісно-поведінковий. Змістовно вони представлені так: пізнавально-емоційний компонент (основні пізнавальні процеси, до яких відносяться відчуття, сприйняття, пам'ять, мислення, уявлення, та емоційно-вольову сферу), інтелектуальний компонент (сукупність теоретичних положень про взаємодію людства і природи), компонент спрямованості (цінності, ідеали, установки, стереотипи, цілі, мотиви), діяльнісно-поведінковий компонент тощо (містить програму дій, як реалізувати попередні компоненти) [7]. Отже, ознайомлення з працями, що присвячені сутності та структурі екологічної свідомості, дало можливість констатувати наявність розбіжностей у підходах і поглядах науковців на природу цього явища, його ознаки та сутнісні риси, кількість компонентів та критерії оцінювання тощо. У той же час, спільним для багатьох праць є компоненти, що мають екологічні знання та екологічну діяльність, що є основою структури екологічної свідомості.

Аналіз наукових праць засвідчив, що на сьогоднішні дослідники виокремлюють три типи екологічної свідомості, які пов'язані з перевагами тієї чи іншої частини середовища – людини, природи чи їх взаємодії: 1. Антропоцентрична екосвідомість (людина визнається найбільшою цінністю,

а природа – лише її власність, котра повністю їй підпорядкована; тут відбувається ігнорування прав природи в процесі задоволення людських потреб).

2. Природоцентрична екосвідомість (найбільшою цінністю є природа, людство ж повинно бути цілком і повністю їй підпорядкованим; в основі повинно лежати самообмеження та самопожертвування на благо природи). 3. Екоцентрична екосвідомість (гармонійний взаємозв'язок, взаємодія та взаєморозвиток людини та природи тощо).

Основними характеристиками поняття «екологічна свідомість» можуть бути такі, як: мотиви та цінності, активність, інтенційність, здатність до рефлексії та інші. Поняття ж «екологічна свідомість фахівця» нами потрактовано як сукупність інтегрованих знань, уявлень, сприймань майбутнього фахівця про взаємозв'язки, взаємовідношення, взаємозалежності, взаємодії людини зі світом природи та умінь вирішувати професійні завдання з екологічних проблем, що здобуваються у системі вищої освіти. Таке визначення сформульовано у межах класичної тріади через когнітивний компонент (психічне відображення природного, соціального, штучного та внутрішнього середовища), емотивний компонент (ставлення до середовища), конотивний компоненти (поведінковий – саморефлексія та саморегуляція в навколишньому середовищі, стратегії та технології взаємодії) тощо.

Нам імпонує пропозиція М. Шидловської [8], яка спробувала описати такі типи екологічної свідомості, які найбільш повно відображають соціальну дійсність у цій сфері: 1. Усвідомлено-діяльнісний тип екологічної свідомості – характерний для осіб, котрі мають достатній рівень знань, навичок та вмінь, які вдало застосовують у повсякденному житті та професійній діяльності. Характер відносин «людина – природа» при даному типові ЕС є суб'єкт-суб'єктним.

2. Усвідомлено-егоїстичний тип екологічної свідомості – характерний для осіб, які мають достатній рівень знань, навичок та умінь, але не застосовують їх. Характер відносин «людина – природа», притаманний даному типові ЕС, є суб'єкт-об'єктним, де природа постає об'єктом споживання та життєдіяльності людини.

3. Усвідомлено-відсторонений – представники даного типу ЕС мають достатній набір умінь та знань стосовно екологічної тематики, але свідомо нічого не роблять для захисту довкілля. Отже, мають можливості, але не мають бажання чи мотивації до дій. Характер відносин «людина – природа» за цього типу ЕС є об'єкт-об'єктним.

4. Обмежено-діяльнісний – притаманний мешканцям сільських місцевостей, людям, котрі не мають достатнього рівня знань, але на основі власного досвіду діють в інтересах природи. Це характер відносин «людина – природа» і він є також суб'єкт-суб'єктним.

5. Обмежено-егоїстичний. Люди такого типу ЕС діють виключно заради власних інтересів, при цьому вони не володіють знаннями про шкідливість їхніх вчинків, вміннями, котрі допомогли б їм цього не робити. Характер відносин «людина – природа» тут є суб'єкт-об'єктним, а природа постає об'єктом людських цілей та потреб. Отже, дійсно можна виділити три основні типи екологічної свідомості людини: альтруїстичний (характер відносин суб'єкт-суб'єктний), нейтральний та прагматичний.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У статті проведено аналіз проблеми формування екологічної свідомості майбутніх фахівців у системі вищої освіти, проаналізовано сучасні підходи до тлумачення дефініції «екологічна свідомість» у наукових джерелах та структуру цього явища, його типологію. Визначено, що характеристиками поняття «екологічна свідомість» можуть бути: мотиви та цінності, активність, інтенційність, здатність до рефлексії та інші. Поняття «екологічна свідомість фахівця» потрактовано як сукупність інтегрованих знань, уявлень, сприймань майбутнього фахівця про взаємозв'язки, взаємовідношення, взаємозалежності, взаємодії людини зі світом природи та умінь вирішувати професійні завдання з екологічних проблем, що здобуваються у системі вищої освіти. Наведено основні типи екологічної свідомості. У подальшому планується визначення педагогічних умов формування екологічної свідомості майбутніх фахівців у ЗВО.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гуренкова О.В. Формування екологічної компетентності майбутніх фахівців водного транспорту в умовах кредитно-модульної системи навчання: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2009. 19 с.
2. Варго О.М. Екологічна свідомість як умова становлення екологічного суспільства : дис. ... канд. філософ.н. 09.00.03 / Харківський університет повітряних сил імені Івана Кожедуба. Харків, 2006. 195 с.
3. Євдокимова Т.О. Розвиток екологічної свідомості підлітків – учасників скаутівського руху: дис. ... канд. психол.н. 19.00.07 / Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ, 2007. 221 с.
4. Жур'ян В. Модель формування екологічної компетентності в процесі фахової підготовки судноводіїв. *Перспективи та інновації науки*. 2022. № 6(11). URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/1534>
5. Осадча М.В. Формування екологічної компетентності майбутніх майстрів виробничого навчання будівельного профілю в процесі професійної підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. н. : 13.00.04 / Глухівський нац. пед. ун-т ім. О. Довженка. Глухів, 2017. 27 с.
6. Романова М.К. Психологічні умови розвитку екологічної свідомості у дорослому віці : дис. ... к. психол. н. : 19.00.07 / Житомирський національний агроекологічний університет. 2015. 288 с.
7. Хроленко М.В. Формування екологічної свідомості майбутніх вчителів початкових класів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. К., 2007. 22 с.
8. Шедловська М. В. Означення та типи екологічної свідомості. *Вісник Львів. ун-ту. VISNYK LVIV. UNIV.* Серія соціологія. 2010. Вип. 4. С. 83–91.